

НЕКОДИФІКОВАНЕ ВЖИВАННЯ ПЕРСЬКОГО ПІСЛЯЙМЕННИКА *rā* В АСПЕКТІ ТЕОРІЇ ПОРЯДКУ СКЛАДОВИХ

Кшановський О. Ч.

Пояснення функціонування післяйменника *rā* в сучасній перській мові є однією з тих граматичних проблем, які, на думку іраністів, залишаються маловивченими [Рубинчик 2001, 5]. Сьогодні очевидним є той факт, що післяйменник *rā* в сучасній перській мові має дві головні функції: оформлення прямого додатка, про що йтиметься нижче і оформлення теми в темарематичній структурі висловлення, що потребує окремого дослідження [див.: Dabirtoqaddam 1990]. Окрім оформлення прямого додатка, післяйменник *rā* оформлює також кілька видів непрямого додатка, наприклад:

Eyd-e nowruz rā be šoma tabrik miguyam.
‘Вітаю Вас з Новим роком’.

У цьому прикладі післяйменник оформлює непрямий додаток, який позначає подію або випадок

Eyd-e nowruz
‘Новий рік’,

з яким вітають або з приводу якого висловлюють співчуття.

Esm rā čahār hālat ast.
‘У імені чотири форми’.

У цьому прикладі післяйменник оформлює непрямий додаток, який позначає особи або предмети

Esm
‘Ім’я’,

які щось мають

Ānhā rā manzel lāzem bud.
‘Ім потрібна була квартира’.

У цьому прикладі післяйменник оформлює непрямий додаток, який позначає особу

Ānhā
‘Вони’,

якій потрібно певний предмет.

Mā rā molāqāt bā u dast dād.
‘У нас відбулася з ним зустріч’.

У цьому прикладі післяйменник оформлює непрямий додаток, який позначає особу

Mā
‘Ми’,

з якою щось відбувається.

Barādar ma-rā goft.
‘Брат мені сказав’.

У цьому прикладі післяйменник оформлює непрямий додаток, який позначає адресата дії

Ma
‘Я’ (скорочена форма).

Pādešah-i rā hekāyat mikonad ke...

‘Про одного падишаха розповідають, що...’.

У цьому прикладі післяйменник оформлює непрямий додаток, який позначає особу або предмет

Pādešah
‘Падишах’,

про яку або про який йдеться в розмові.

Усі варіанти вживання післяйменника *rā* після непрямих додатків характерні для книжного стилю або функціонують у складі стійких виразів. Те саме стосується й архаїчних прикладів вживання *rā*, характерне для просторіччя та діалектного мовлення [Рубинчик 2001, 324–325].

У випадках, коли прямий додаток складається з імені та кількох означень до нього, або ж додатком є синтаксична група, що складається з іменника та залежних слів, післяйменник *rā* ставиться після відповідних конструкцій. Наприклад:

Belaxare movaffaq šodam in otomobil-e savāri-ye novin
rā bexaram.

‘Нарешті мені пощастило купити цей новий автомобіль’.

У цьому прикладі післяйменник оформлює прямий додаток, який складається з кількох означень при одному імені.

Fārsizabān in qānun-e jāri dar zabān rā reāyat mikonad.

‘Носій перської мови дотримується цього правила, що існує в мові’.

Післяйменник оформлює прямий додаток, який складається з іменника та залежних від нього слів і завжди стоїть у кінці групи прямого додатка, підкреслюючи її синтаксичну єдність. Уся група прямого додатка разом з післяйменником становить єдину

синтагму [Рубинчик 2001, 324]. Усі наведені випадки вживання перського післяйменника вимагають подальшого дослідження. Ми ж у нашій статті розберемо ще один, некодифікований тип вживання післяйменника *rā*.

У 80–90-х роках минулого століття в іранських засобах масової інформації (особливо в газетах) розповсюдився особливий тип синтаксичної конструкції з післяйменником *rā*, який на той час не був відмічений ні в граматиках перської мови, ні в спеціальних дослідженнях. Характерною рисою цієї конструкції є те, що в разі, коли до прямого додатка (вираженого чи то субстантивом, чи то однорідними субстантивами, чи то ізафетним словосполученням) відноситься підрядне означальне речення, то показник прямого додатка – післяйменник *rā* – ставиться не після прямого додатка, а після підрядного речення, точніше, після його фінітного дієслова-присудка. Наприклад:

(1) *Omidvārim amvāl-e farhangi-ye kešvar ke be towr-e qeyr-e qānuni az tamlakat xārej šode ast rā pas begirim.*

(досл.) ‘ми сподіваємося, цінності культурні країни, що у незаконний спосіб з держави вивезені, повернути’ [Веретенников 1994, 134].

Відповідно до правил нормативної перської граматики, показник прямого додатка *rā* повинен стояти після ізафетного словосполучення

amvāl-e farhangi-ye kešvar

(досл.) ‘цінності культурні країни’.

Усупереч цьому, післяйменник *rā* стоїть після присудка підрядного означального речення, вираженого фінітною формою дієслова

xārej šode ast

(досл.) ‘вивезені є’.

Таке вживання післяйменника *rā* неодноразово ставало предметом дослідження граматистів. Детальний аналіз усіх типів такої синтаксичної конструкції проведено в статті [Веретенников 1994]. Окреме місце цьому явищу приділено в новітній граматиці перської мови [Рубинчик 2001, 325–327]. Граматичний розбір таких прикладів наводиться в словнику складностей перської мови [Najafi 1999, 204–206].

Неправильність такого типу вживання післяйменника *rā* деякі іранські дослідники [див.: Najafi 1999, 204–206] вбачають в агра-

матичній природі таких синтаксичних конструкцій. Синтаксичні зв'язки простого речення не повинні змінюватися від того, що це речення стало складовою частиною складного речення. Наприклад, у простому реченні

Pārsāyi rā didam.

‘Я бачив одного перса’

є три синтаксичні члени: підмет – *am* ‘я’, присудок *did* – ‘бачив’ та прямиий додаток *pārsā* ‘перс’, показником якого є післяйменник *rā*.

Це речення може стати головним у складному реченні, наприклад:

Pārsāyi rā didam ke zaxm-e palang dašt.

‘Я бачив одного перса, який мав рану від леопарда’.

Незважаючи на це, синтаксичні ролі цього речення не змінилися. Незмінними є синтаксичні ролі й підрядного речення: підмет та присудок *dašt* ‘він мав’ і прямиий додаток *zaxm-e palang* ‘рана від леопарда’. Інакше кажучи, обидва речення з граматичного (не семантичного) боку є самостійними, тобто мають власні підмети, присудки та прямі додатки. Однак іноді носії мови вважають, що підметом підрядного речення є слово *pārsā* ‘перс’. Однак ця словоформа є прямим додатком для дієслова *didam* ‘я бачив’, а одна словоформа не може виконувати дві синтаксичні функції одночасно [Najafi 1999, 204]. Якщо ми представимо попереднє речення у вигляді

Pārsāyi rā ke zaxm-e palang dašt didam.

‘Одного перса, який мав рану від леопарда, я бачив’,

то з граматичного боку нічого не зміниться, окрім того, що підрядне речення тепер знаходиться всередині головного. Вживання в іранських засобах масової інформації такого типу речень у вигляді

Pārsāyi ke zaxm-e palang dašt rā didam,

автори яких стверджують, що оскільки *pārsā* є підметом, після нього не може стояти показник додатка, є граматично неправильним. *Pārsā* ‘перс’ є прямим додатком в реченні з присудком *didam* ‘я бачив’ [Najafi 1999, 205].

Причину появи такої синтаксичної конструкції деякі дослідники [див.: Веретенников 1994, 135] вбачають в тому, що період 70–80-х років минулого століття характеризується великою кількістю ораторських виступів на мітингах і зібраннях, тексти

яких оперативно передавалися через засоби масової інформації в усній та письмовій формах. У цих текстах зберігалися авторські висловлення, які часто рясніли довгими ланцюгами однорідних членів, ускладненими кількома підрядними реченнями. Усі ці засоби сприяли емоційно-експресивному забарвленню ораторських промов, надзвичайному психологічному впливу на слухачів. Саме тому такий граматичний неологізм спочатку з'явився в таких газетних формах, як передова стаття, колонка коментатора, критика, тобто в таких публіцистичних жанрах, які відображають індивідуальний стиль автора. Лише згодом ця конструкція стала використовуватися в інших газетно-публіцистичних текстах. При цьому прямий додаток, до якого належить підрядне означальне речення, часто розташовується на значній відстані від присудка. Наприклад:

(2) *Vazir-e omur-e eqtesādi va dārāyi-ye kešvar tarh-e hamkāriha-ye eqtesādi, bāzargani, san'ati va elmi ta sāl-e do hezār ke bayāngar-e azm-e jomhuri-ye eslāmi-ye irān va šowravi hamkāriha-ye derāzmoddat mibāšad rā erāye namud.*

(досл.) 'Міністр економіки та фінансів країни **проект співробітництва економічного, торговельного, промислового та наукового** до року дві тисячі, який виразом прагнення Ісламської Республіки Іран та СРСР співробітництва довготривалого є, представив' [Веретенников 1994, 137–138].

Відповідно до правил нормативної перської граматики, показник прямого додатка *rā* повинен стояти після ізафетного словосполучення

tarh-e hamkāriha-ye eqtesādi, bāzargani, san'ati va elmi
(досл.) 'проект співробітництва економічного, торговельного, промислового та наукового'.

Перенесення післяйменника *rā* безпосередньо до присудка (який керує прямим додатком і є вершиною дієслівної групи, до якої входить і прямий додаток, і відповідне означальне) сприяє більшій чіткості синтаксичного членування усього речення [Веретенников 1994, 135] та виразності логічного наголосу на інформації, яка надана в підрядному реченні.

Однак з початку 90-х років ця конструкція стала вживатися все менше й менше. Вона не закріпилася ні в побутовому мовленні, ні в мові художньої літератури. На думку деяких дослідників [див.: Веретенников 1994, 139], причиною цьому може бути кри-

тика з боку іранських літераторів, редакторів і граматистів (див., наприклад, структурно-граматичний аналіз цих “помилкових” конструкцій у [Najafi 1999, 204–206]). Крім цього, висловлюється така думка, що відповідь на питання, чи буде кодифіковано цю конструкцію, чи ні, може дати лише час [Веретенников 1994, 139].

Метою нашої розвідки є, по-перше, дати відповідь на питання, чому неграматична конструкція з некодифікованим вживанням післяйменника *rā* могла з’явитися та поширитися в перській мові, по-друге, показати, що вищенаведені синтаксичні конструкції, що виконують (-вали) в мовленні виключно роль емоційного впливу на слухача (читача), не могли й не можуть закріпитися в сучасній перській мові, оскільки не відповідають головним “параметрам” мови – її когнітивній та комунікативній функціям.

Якщо мова є засобом мислення (когніції), то мовні структури повинні бути пристосованими до розв’язання когнітивних завдань: пошуку, сприйняття, переробки та зберігання інформації. Якщо мова є засобом комунікації, то мовні структури повинні полегшувати спілкування людей: передачу раніше віднайдені, сприйнятої, переробленої та збереженої інформації. Тому для носіїв мови найприйнятнішими є ті речення, які з більшою ймовірністю можуть бути вимовлені, легше зрозумілі, менш громіздкі – такими, що мінімально навантажують оперативну пам’ять.

Виходячи саме з цих методологічних посилянь, порядок синтаксичних категорій у висловленні пояснює теорія порядку складових (дет. про синтаксичну теорію порядку та складових ДЖ. Хокінса див.: [Тестелец 2001, 700–715]). У висловленні існують особливі синтаксичні одиниці, які однозначно вказують на цілу синтаксичну категорію та її складові. Коли ми вимовляємо чи сприймаємо ці синтаксичні одиниці, це дозволяє нам відразу наперед визначити, яка категорія слідує за ними. Наприклад, артикль дозволяє нам зрозуміти, що за ним слідує іменна синтаксична група, підрядний сполучник вказує на підрядне речення за ним і т. д. Інакше кажучи, ці синтаксичні одиниці дозволяють визначити відразу великий “кавалок” висловлення після себе до наступної такої синтаксичної одиниці. Такі маркери синтаксичної категорії в теорії порядку складових називаються **однозначно ідентифікаційними категоріями** (ОІК). Не всі синтаксичні одиниці можуть бути однозначно ідентифікаційними. Наприклад,

іменник може входити до іншої іменної, дієслівної або прийменникової чи післяйменникової групи.

Кількість слів у синтаксичній конструкції, від першої ОІК до останньої ОІК включно, в теорії порядку складових називається **сферою ідентифікації складових**. Співвідношення кількості синтаксичних груп у складі аналізованої синтаксичної конструкції до кількості слів у сфері ідентифікації складових становить так званий коефіцієнт раннього розпізнавання. Що вищим є коефіцієнт (тобто ближчим до 1), то уживанішим та звичнішим є синтаксична конструкція, оскільки коротшою є сфера ідентифікації складових.

Так, наприклад, в англійській мові порядок двох прийменникових груп у складі дієслівної групи є “відносно” вільним. Тобто, можна сказати як

(3a) *The raven [flew [through the barn] [into the blue but slightly overcast sky]].*

‘Ворон **вилетів** **через** амбар у блакитне, але дещо хмарне небо’,

(3б) *The raven [flew [into the blue but slightly overcast sky] [through the barn]].*

‘Ворон **вилетів** у блакитне, але дещо хмарне небо **через** амбар’.

Однак результат підрахунку за текстами порядку слідування довшої та коротшої прийменникової групи в складі дієслівної групи показав, що у 90% випадків коротша прийменникова група передувала довшій [Тестелец 2001, 705]. Це пояснюється тим, що в аналізованій дієслівній групі з двома прийменниковими групами в першому прикладі сфера ідентифікації складових є менш громіздкою, а, звідси, коефіцієнт раннього розпізнавання – вищим.

Тобто, в синтаксичних конструкціях (3a) і (3б) є три синтаксичні групи:

- дієслівна, вершиною та ОІК якої є фінитне дієслово flew ‘вилетів’;
- коротша прийменникова група, ОІК якої є прийменник through ‘через’;
- довша прийменникова група, ОІК якої є прийменник into ‘в(у)’.

Сфера ідентифікації складових синтаксичної конструкції в

(3а) складає 5 слів (*flew through the barn into*). Коефіцієнт раннього розпізнавання для цієї конструкції вираховується за формулою $3 : 5 = 0,6$ (де 3 – кількість синтаксичних груп, в прикладах вони виділені квадратними дужками, а 5 – кількість слів від першої ОІК до останньої ОІК включно, в прикладах вони виділені жирним шрифтом).

Сфера ідентифікації складових синтаксичної конструкції в (3б) складає 9 слів (*flew into the blue but slightly overcast sky through*). Коефіцієнт раннього розпізнавання для цієї конструкції становить $3 : 9 = 0,33$. Цим і пояснюється більша звичність та висока уживаність конструкції (3а).

За цією методикою нескладно вирахувати коефіцієнти раннього розпізнавання для перських конструкцій типу (1) і (2).

До складу дієслівної групи речення (1), вершиною та ОІК якої є фінітне дієслово

pas begirim

‘ми повернемо (умовний спосіб)’,

входять три синтаксичні групи:

- післяйменникова (зі значенням прямого додатка, яким керує вищенаведене дієслово), вершиною якої є іменник

amvāl

‘цінності’.

Вершина групи несе головну і найважливішу семантичну інформацію, однак ідентифікується вона за ОІК, а ОІК цієї групи є післяйменник *rā*.

- ад’єктивна (зі значенням означення до іменника *amvāl*), яка складається зі словосполучення

farhangi-ye kešvar

(досл.) ‘(цінності) культурні країни’.

ОІК цієї групи є прикметник *farhangi* ‘такий, що належить культурі’. Ця група, фактично, є складовою післяйменникової групи, на чому ми зупинимося нижче.

- підрядне означальне речення (з функцією другого означення до іменника *amvāl*), яке складається з 8 слів

ke be towr-e qeyr-e qānuni az tamlakat xārej šode ast

‘що у незаконний спосіб з держави вивезені є’.

ОІК цієї групи є підрядний сполучник *ke* ‘що, який’.

Сфера ідентифікації складових цієї синтаксичної конструкції складає 13 слів

[*amvāl-e*] [*farhangi-ye kešvar*] [*ke be towr-e qeyr-e qānuni az tamlakat xārej šode ast*] *rā*].

Коефіцієнт раннього розпізнавання для цієї конструкції дорівнює $3 : 13 = 0,23$.

Для аналогічної конструкції, післяйменникової групи з двома означеннями у складі дієслівної групи, в (2), коефіцієнт раннього розпізнавання є цілком мізерним: $3 : 23 = 0,13$. Що менше коефіцієнт раннього розпізнавання, то менш прийнятним є для носіїв речення і то рідше воно зустрічається в текстах [Тестелец 2001, 706–707].

Парадоксальність появи такої “акомунікативної” конструкції в перській мові полягає в тому, що з граматичної точки зору вона не суперечить “структурній нормі”. За правилами перської граматики післяйменник *rā*, оформлюючи прямий додаток, займає найближче місце перед фінітним дієсловом, яке керує додатком. Наприклад, для конструкцій

[*mādar rā*] [*dost dāram*]

(досл.) ‘маму люблю я’

[*mādar-e pir rā*] [*dost dāram*]

(досл.) ‘маму стареньку люблю я’

[*mādar-e pir-e man rā*] [*dost dāram*]

(досл.) ‘маму стареньку свою люблю я’,

якою б довгою не була післяйменникова група (прямий додаток), коефіцієнт раннього розпізнавання є ідеальним і дорівнює $2 : 2 = 1$. У цих конструкціях кількість синтаксичних груп, які виділені квадратними дужками, та кількість слів від ОІК першої синтаксичної групи та ОІК другої співпадають. Тому вони є бездоганно прийнятними для носіїв. Саме такого типу порядки складових нерідко граматикуалізуються в мовах світу.

Результати аналізу порядку двох означень до іменника (прикметника та підрядного відносного із врахуванням того, яке місце займає в підрядному реченні сполучник або сполучникове слово) на матеріалі мов світу свідчать про те, що з логічно можливих 12 порядків оптимальним для вживання є 4, в яких коефіцієнт раннього розпізнавання дорівнює 1 [Тестелец 2001, 712]:

а) [*фільм*] [*хороший*] [*який я вчора бачив*]

б) [*хороший*] [*фільм*] [*який я вчора бачив*]

в) [*я вчора бачив який*] [*хороший*] [*фільм*]

г) [*я вчора бачив який*] [*фільм*] [*хороший*]

Варіант (а) представлено в перській, арабській, романських та інших мовах, (б) – в російській, українській, германських та ін., (в) – в японській, турецькій та ін., (г) – в баскській, бірманській та абхазській. Решта 8 логічних можливостей в мовах світу не засвідчені [Там само]. Відповідно до правил граматики різних мов, ОІК повинні займати позиції, які максимально полегшують розпізнавання синтаксичних категорій. Такою ОІК для групи прямого додатка в перській мові є післяйменник *rā*, який згідно з граматичними правилами замикає групу прямого додатка, незалежно від того, зі скількох однорідних субстантивів чи ізафетних означень вона складається. Наприклад, для конструкції

[*film-e xubi rā*] [*ke ān rā diruz didam*]

(досл.) ‘фільм хороший, який його вчора бачив я’

коефіцієнт раннього розпізнавання дорівнює $2 : 2 = 1$. Кількість синтаксичних груп та кількість слів від першої ОІК до останньої включно співпадає. Якщо ж ми поставимо післяйменник *rā* після підрядного речення, наприклад,

[*film-e*] [*xubi*] [*ke ān rā diruz didam rā*]

(досл.) ‘фільм хороший, який його вчора бачив я’,

сфера ідентифікації складових збільшується з 2 до 8 (!) слів, оскільки першою ОІК стає вершина іменної групи. Кількість синтаксичних груп відповідно збільшується до 3. Коефіцієнт раннього розпізнавання в такому випадку дорівнює $3 : 8 = 0,37$, тобто зменшується майже втричі. Зрозуміло, що зменшується його прийнятність для носіїв, уживаність у текстах. Саме тому, таке вживання післяйменника *rā* в окремих жанрах перських засобів масової інформації не стало граматичною нормою, а лише індивідуально-авторською стилістичною ознакою [Веретенников 1994, 136].

Таким чином, ми продемонстрували, що так зване некодифіковане вживання післяйменника *rā* не може бути кодифікованим, оскільки порушує когнітивні та комунікативні принципи ефективного вживання мови.

ЛІТЕРАТУРА

Веретенников А. А. Об одной грамматической инновации в современном персидском языке (некодифицированная функция послелога –*ra*) // **Вопросы языкознания**. – 1994. – № 1. – С. 134–139.

Рубинчик Ю. Д. **Грамматика современного персидского литературного языка.** – М.: Изд. фирма «Восточная литература» РАН, 2001. – 600 с.

Тестелец Я. Г. **Введение в общий синтаксис.** – М.: РГГУ, 2001. – 800 с.

Dabirmoqaddam Mohammad. Pirāmun-e rā dar zabān-e fārsi // **Majalle-ye zabānšenasi.** – Sāl-e haftom, šomāre-ye avval. – 1369 (1990). – S. 2–60.

Najafi Abulxasan. **Qalat nanevisim (farhang-e dosvāriha-ye zabān-e fārsi).** – Tehrān: Markaz-e nasr-e danesgāhi, 1378 (1999). – 466 s.